

# Iz hrvatske medicinske prošlosti From Croatian medical history

## KIRURŠKA SLUŽBA U BJELOVARU TIJEKOM II. SVJETSKOG RATA

### SURGICAL WARD IN BJELOVAR DURING THE WORLD WAR II

DUBRAVKO HABEK\*

**Deskriptori:** Vojna medicina – povijest; Kirurgija – povijest; Drugi svjetski rat

**Sažetak.** Tijekom II. svjetskoga rata malobrojni kirurzi, sekundarni liječnici i drugo medicinsko osoblje kirurško-ginekološkog odjela bjelovarske bolnice danonoćno su pružali redovitu kiruršku i ratnokiruršku pomoć civilima i vojnicima svih postrojbi grada Bjelovara i okolice u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, poštujući medicinsko-deontološke i ratne klauzule. Liječeno je 850 strijelnih i eksplozivnih ratnih rana u bjelovarskoj bolnici tijekom 1941.–1945.; učinjena su 53 velika kirurška zahvata u općoj i lumbalnoj anesteziji i velik broj u lokalnoj anesteziji. U bolnici je od posljedica strijelnih i eksplozivnih rana umrlo 116 ljudi.

**Descriptors:** Military medicine – history; General surgery – history; World War II

**Summary.** During the World War II, surgeons, secondary physicians and other medical personnel of the Surgical-Gynecologic Department of the Bjelovar General Hospital provided continuous surgical care to civilians and soldiers in the city of Bjelovar and its surroundings in the Northwest Croatia, respecting all medical, deontological and war stipulations. In the period 1941–1945, 850 shotgun and explosion war wounds were treated in the Bjelovar Hospital. Fifty-three major surgical procedures were performed in general and lumbar anesthesia, and a large number in local anesthesia. As a consequence of shotgun and explosion wounds 116 people died in the Hospital.

Liječ Vjesn 2009;131:93–99

Malobrojni kirurzi prve polovice XX. stoljeća bili su nositelji kirurških operacijskih programa u tadašnjim bolnicama u Hrvatskoj. Na početku II. svjetskog rata u Bjelovaru su postojale: Banovinska bolnica, Dom narodnog zdravlja, Školska poliklinika, Venerična ambulanta i bivši privatni sanatorij prim. Karlića »Villa Maria«. U bolnici su postojali kirurško-ginekološki odjel (šef-prim. dr. Josip-Joza Jagodić), interni i zarazni odjel (šef-prim. dr. Franjo Fanton) i dermatovenerološki odjel (šef-prim. dr. Bela Milhofer). Potonja dva odjela smještena su u zgradi bivše vojne bolnice iz 1845. godine, dok je kirurško-ginekološki odjel bio u zgradi koja je otvorena 1924. godine (slika 1.). Odjel je bio suvremeno obnovljen instrumentarijem i organizacijski uređen namještenjem prim. dr. J. Jagodića 1940. godine za ravnatelja i primarnog liječnika. U istočnom i zapadnom dijelu prizemlja odjela bila je uprava bolnice, sobe za endoskopiju (cistoskopija, rektoskopija) i rendgensku dijagnostiku, sobe ravnatelja, sekundarnih liječnika, bolničarki-instrumentarki i rađaonica. U produžetku sjeverne strane prizemlja nalazio se suvremeno uređen operacijski trakt s dvije operacijske dvorane i nusprostorijama za anesteziju i sterilizaciju. Na prvom katu bile su bolesničke sobe za kirurške i ginekološke bolesnike te babinjače.<sup>1-4</sup>

Njemačke trupe ušle su u grad Bjelovar 10. travnja 1941. godine, a 1943. godine Karličev sanatorij pretvoren je u njemačku vojnu bolnicu.<sup>1,5</sup> Premda je Bjelovar tijekom II. svjetskog rata bio relativno pošteđen direktnih razaranja, u okolnim bilogorsko-moslavačkim mjestima i šumama vodile su se stalne borbe. U bolnicu su primani na liječenje bolesni i ranjeni civili, djeca, domobrani, partizani, ustaše i Nijemci. Bolničko liječničko i neliječničko osoblje bezuvjetno je obavljalo svoju zadaću prolazeći osobne tragedije, razapeto između politike, rata i »dobrosusjedskih« odnosa.

U razdoblju tijekom II. svjetskog rata, 1941.–1945. godine istraživani su uvjeti rada, osoblje (liječnici, bolničarke, bolničari), bolesnici / ranjenici, prijamne dijagnoze i uzroci smrti, vrste ratnokirurških operacija zahvata i metode anestezije na kirurško-ginekološkom odjelu bjelovarske bolnice. Podatci su crpljeni iz prijamnih zapisnika, matičnih knjiga, mrtvarnika i operacijskih protokola bjelovarske bolnice (1941.–1943.), pisama i privatnih zbirki obitelji zaslužnih liječnika i drugog osoblja koji su radili na kirurško-ginekološkom odjelu bolnice tijekom II. svjetskog rata, te iz nekih objavljenih članaka o zbivanjima tijekom II. svjetskog rata u Bjelovaru i okolici.

Podatci iz nedaleke medicinske i hrvatske prošlosti koji počivaju u arhivalijama trebaju biti sistematizirani i objavljeni: ovo je jedan od prikaza života i rada naših kolega i medicinskog osoblja u ratnim uvjetima u jednoj gradskoj bolnici s tradicijom.

#### Organizacija kirurške službe u bjelovarskoj bolnici 1941.–1945.

*Godina 1941.*

Prve ratne godine liječnici operateri bili su kirurzi prim. dr. Josip Jagodić, dr. Ljubica Bosner i dr. Đorđe Bastaić (do 15. 7. 1941.). Kraće vrijeme početkom II. svjetskog rata, od 5. 4. do 20. 4. 1941. umjesto prim. dr. Josipa Jagodića koji bijaše uhapšen, operira prim. dr. Velimir Guteša, koji potom

\* **Klinika za ginekologiju i porodništvo Medicinskog fakulteta i Opće bolnice »Sveti Duh« u Zagrebu** (dr. sc. Dubravko Habek, dr. med.)

Adresa za dopisivanje: Dr. D. Habek, Klinika za ginekologiju i porodništvo Medicinskog fakulteta i Opće bolnice »Sveti Duh«, Sveti Duh 64, 10000 Zagreb

Primljeno 18. travnja 2008., prihvaćeno 31. prosinca 2008.



Slika 1. Kirurško-ginekološki odjel bjelovarske opće bolnice tijekom II. svjetskog rata

Figure 1. Department of Surgery and Gynecology of the Bjelovar General Hospital during World War II

odlazi iz bjelovarske bolnice. Liječnici-stažisti jesu dr. Erak, dr. Čohar i dr. Hellenbach, koji boravi na odjelu nekoliko mjeseci i asistira kirurškim zahvatima. Vjerojatno se radi o njemačkom liječniku koji asistira prilikom operacija, što je tada bilo uobičajeno u okupiranim mjestima. Bolničke dokumente (kao u. z. ravnatelj bolnice), potpisuje stanoviti dr. Brünckmann o kojem nema drugih podataka, a upravitelj bolnice bio je Rukavina, u čijem stanu u istočnom krilu prizemlja bolničke zgrade prim. dr. J. Jagodić, nakon Karličeva privatnoga, otvara prvo bolničko rođilište.<sup>1,4,6</sup>

Prim. dr. Josip (Joza) Jagodić (Osijek, 17. 2. 1897. – Osijek, 25. 1. 1973.) završio je medicinski studij u Pragu 1922. godine, radi u osječkoj Zakladnoj bolnici na kirurškom, a potom i na ginekološkom odjelu (1935.–1940.). Učio je i radio sa slavnim hrvatskim kirurzima, prim. dr. Belom Fischerom i prof. dr. Vatroslavom Florschützom. U Osijeku je učinio prvu direktnu transfuziju krvi i ušio ubodnu ranu srca. Bio je kirurg i ginekolog, a godine 1932. postao i primarijus. Mobiliziran na ratište u travnju 1941., bijaše zarobljen »kod Niša osam nedjelja«. U Bjelovaru radi gotovo dva desetljeća, prolazeći havariju rata i života, pod čestim istragama svih sukobljenih vojski, hapšen i logorovao nekoliko puta. Pod bajunetama, u »lisicama« iz zatvora praćen policijom, operirao je civile, vojnike i časnike svih profila. Zapisao je: »Iz zatvora vodili su me pod bajunetima u bolnicu na operacije i opet natrag u zatvor.«... Jednom prilikom bijaše kažnjen i novčanom kaznom od 70.000 kuna. Skrivao je u bolnici ranjenike i bolesne svih nacionalnosti i vjeroispovijesti, tako da su u višekrevetnim bolesničkim sobama nerijetko bili jedan uz drugoga ranjeni civili, Nijemci, domobranci, ustaše i partizani.<sup>6</sup> Prim. dr. J. Jagodić ostaje i nakon rata u Bjelovaru na funkciji ravnatelja i kirurga-ginekologa do godine 1958. kada napušta Bjelovar. Osnovao je prvo bolničko rođilište (1940.), obnovio cjelokupni kirurški i ginekološki instrumentarij, otvorio moderni laboratorij, odjel za otorinolaringologiju (1953.), pedijatriju (1956.) i ginekologiju s porodničtvom (1956.), kojem je i prvi šef. Operirao je s malobrojnim suradnicima sav program iz kirurgije, ginekologije i porodništva u skladu sa stručnim i znanstvenim spoznajama toga vremena. Uredio je i bolnički eksterijer koji i danas krasi prekrasna japanska trešnja pod prozorima kirurškog i anesteziološkog odjela bjelovarske bolnice. Postumno, dana 24. veljače 2002. odlikovan je visokim odličjem države Izrael »Pravednik među narodima« za zasluge tijekom II. svjetskog rata.<sup>1,4,6-8</sup> Slika 2. prikazuje prim. dr. J. Jagodića u operacijskoj dvorani kirurško-gi-



Slika 2. Prim. dr. Josip (Joza) Jagodić, kirurg i ginekolog (1897.–1973.)  
Figure 2. Prim. Dr. Josip (Joza) Jagodić, surgeon and gynecologist (1897–1973)

nekoškog odjela bjelovarske bolnice tijekom II. svjetskog rata.

Prim. dr. Velimir Guteša, kirurg, također osječki đak, bio je prvi ravnatelj i kirurg u staroj sušačkoj bolnici od 1927. godine. Operirao je u Bjelovaru tijekom travnja 1941. godine, a kasnije radi ponovno kraće vrijeme u sušačkoj bolnici nakon II. svjetskog rata.<sup>4,7</sup>

Dr. Đorđe Bastać (Šid, 1901.–Zagreb, 5.2.1975.), kirurg, radi u bolnici od 1935. do srpnja 1941. kao sekundarni liječnik, a kasnije radi do umirovljenja u socijalnom osiguranju u Zagrebu.<sup>1,4</sup>

Njegu bolesnika, poslove bolničke logistike, odjelnih bolničarki i operacijskih sestara (instrumentarke, anestetičarke) obavlja 12 časnih sestara milosrdnica-bolničarki koje su na službi u bjelovarskoj bolnici od godine 1884. Glavna instrumentarka tijekom ratnih godina bila je č.s. Elizabeta Mariach, svjetovnoga imena Marija Janušić (26. 10. 1896.–10. 11. 1978.).<sup>4,9</sup>

Tijekom 1941. godine učinjeno je 567 velikih ratnikirurških i »mirnodopskih« kirurško-ginekoloških operacija (laparotomija, hernioplastika, torakotomija, vaginalnih korektivnih operacija, kraniotomija, amputacija...)<sup>4,11</sup> Krajem 1941. godine i u prva tri mjeseca 1942. godine zbog nedostatka inhalacijskog anestetika etera, rabi se kloroform za opću inhalacijsku anesteziju. Za operacije donjih ekstremiteta, zahvate u maloj zdjelici i trbuhu rabi se lumbalna anestezija (*rachianaesthesia*) lokalnim anestetikom tropokainom ili, rijetko, perkainom kod operacija želuca i duodenuma. Rabi se i lokalna infiltracijska anestezija novokainom (*N.S.-Novocaini solutio*) kod manjih zahvata i operacija kila, trepanacija, obrade rana.<sup>11</sup> Iz operacijskoga protokola izdvajam neke operacije iz ratne kirurgije:<sup>11</sup> 18. 5. 1941. operiran je vojnik zbog: *Vulnus abdominis penetrans. Haematuria.* »Nade se da je probijen duodenum i jejunum na dva mjesta i mezenterij na dva mjesta.« *Op: Suturae int. tenui et mesenterii.* Anest.: Aether, Fecit: dr. Bosner. Operi-

ran je 23. 5. 1941. 18-godišnji vojnik: *Vulnus sclopetarium thoracis penetrans*. Op.: *Thoracotomia. Resectio costae*, Anest.: N. S. Fecit: dr. Bosner. Dana 11. 11. operiran je 21-godišnji vojnik: Dg.: *Vulnus sclopetarium thoracis et abdominis. Laesio intestini crassi*. Op.: *Laparotomia explorativa*, Anest.: Aether. Fecit: Prim. dr. Jagodić

Ove godine hospitalizirani ranjenici jesu civili, redovi i ustaše. Veći broj pripadnika raznih postrojbi i civilnog pučanstva leži na internom i dermatovenerološkom odjelu zbog internističkih bolesti, abdominalnog tifusa i pjegavca, difterije, malarije tercijane, recidiva malarije, enterokolitisa, piodermije, skabijesa... Zamjetan je i broj počinjenih samoubojstava ili pokušaja samoubojstava, ranjenika / ozljeđenika s razderotinama, reznim i ubodnim ranama (*vulnera lacerata, scissa, icta*), opeklinama i kompliciranim prijelomima kostiju te višestrukim ranama tijela zbog udaraca (*vulnera contusiva corporis*). Potonje ozljede primjećuju se u većem broju tijekom travnja 1941. godine, dok tijekom svibnja, lipnja i srpnja nema liječenih ranjenika ili ozljeđenika od ratnih rana na kirurško-ginekološkom odjelu bolnice; primjećuje se civilna, mirnodopska kirurško-ginekološka problematika i povećanje broja fizioloških i patoloških bolničkih poroda.<sup>11-13</sup>

#### Godina 1942.

Liječnici operateri jesu kirurzi, prim. dr. J. Jagodić, dr. Lj. Bosner (do rujna 1942.), sekundarni liječnik dr. Svetozar Begić (od travnja 1942.) i kirurg dr. Stanislav (Stanko) Stebnicki (od 31. 12. 1942.).

Dr. Ljubica Bosner (Rijeka, 2. 2. 1902.–Rijeka, 21. 10. 1990.), sekundarna liječnica-kirurginja, nakon završena zagrebačkoga Medicinskog fakulteta, uči kirurgiju u Ogulinu kod prim. Longhina. Od 1935. nakon sedam godina staža u bjelovarskoj bolnici, u rujnu 1942. odlazi na novu dužnost ravnateljice i kirurginje u Petrinji, a potom u Zagreb i Varaždin, pa upraviteljice i kirurginje bolnice u Malom Lošinjnu. Vraća se 1946. u rodnu Rijeku, gdje postaje primarijusom kirurgije i zaslužuje mirovinu<sup>1,4,10,12</sup> (slika 3.).



Slika 3. Prim. dr. Ljubica Bosner (1902.–1990.), kirurg<sup>12</sup>  
Figure 3. Prim. Dr. Ljubica Bosner (1902–1990), surgeon<sup>12</sup>

Dr. Svetozar Begić (1916.–Švicarska, 1989. ?), sekundarni liječnik kirurško-ginekološkog odjela koji je tijekom rata kraće vrijeme radio i u partizanskim postrojbama, nakon

rata odlazi na specijalizaciju iz ginekologije i opstetricije u Kliniku za ženske bolesti i porode u Zagrebu. Godine 1954. dolazi na mjesto šefa ginekološko-porodajnog odjela bolnice u Slavonskom Brodu, postaje prvim doktorom medicinskih znanosti i primarijusom (slika 4.). Odlazi u Švicarsku godine 1967. gdje radi kao ginekolog do umirovljenja.<sup>1,4,5</sup>



Slika 4. Prim. dr. sc. Svetozar Begić, sekundarni liječnik (1916.–1989 ?)  
Figure 4. Prim. Dr. sc. Svetozar Begić, secondary physician

Dr. Stanislav Stebnicki (slika 5.), po dosadašnjim spoznajama kirurg mobilizirani od strane Njemačke vojske, radi u bjelovarskoj bolnici tijekom ratnih godina, od studenoga 1942. godine. Početkom 1946. godine odlazi iz Bjelovara u Poljsku, u rodni Krakow kamo vodi i svoju suprugu, rođenu Bjelovarku.<sup>1,4</sup>



Slika 5. Dr. Stanislav Stebnicki, kirurg  
Figure 5. Dr. Stanislav Stebnicki, surgeon

Stażist, pa bolnički liječnik je i dr. Erak koji obavlja male kirurške zahvate i u jednom slučaju amputaciju nadlaktice. Bolnički stažisti i sekundarni liječnici jesu dr. Predanić, dr. Neda Kraljek Koršić (1918.–2008.), dr. Marko Koršić i dr. Blanka Vidoša. Potonji stažisti i sekundarni liječnici pretežito rade na interno-zaraznom odjelu, antituberkuloznom dispanzeru i odjelu, a rjeđe sudjeluju u radu kirurškog odjela.<sup>1,4</sup> Zamjetan je velik broj tuberkuloznih pripadnika domobranskih postrojbi, kao i epidemija pjegavca i trbušnoga tifusa u domobrana.<sup>13</sup> Učinjeno je 619 velikih operacija na kirurško-ginekološkom odjelu od kojih i ratnokirurške operacije; od njih izdvajam:<sup>4-11</sup> 1. 1. 1942., u 16-godišnjega voj-

24g	Vulnus sclopetarium abdominis et intestini ilei.	Revisio cavi abdominis.	Suturæ intestini.	Anest.: Chloroform 35 g.	Fecit: prim. dr. Jagodić.
25g	Vulnus sclopetarium thoracis et ruptura renis sin.	Revisio. Trepanatio.	Anest.: Aether.	Fecit: dr. Bosner;	1. 10. 1942. u 27-godišnjeg vojnika: Vulnus sclopetarium thoracis et ruptura renis sin. Op.: Nephrectomia.
26g	Vulnus punctum thoracis.	Transfusio sanguinis.	Anest.: N.S.	Zbog posljedičnog empijema prsišta nakon ubodne rane, prim. dr. Jagodić učinio je resekciju rebra i torakotomiju s evakuacijom gnoja u bjelovarskoga liječnika.	
27g	Vulnus sclopetarium abdominis.	Revisio cavi abdominis.	Suturæ intestini.	Anest.: Chloroform 35 g.	Fecit: prim. dr. Jagodić.
28g	Vulnus sclopetarium abdominis et intestini ilei.	Revisio cavi abdominis.	Suturæ intestini.	Anest.: Chloroform 35 g.	Fecit: prim. dr. Jagodić.
29g	Vulnus sclopetarium abdominis et intestini ilei.	Revisio cavi abdominis.	Suturæ intestini.	Anest.: Chloroform 35 g.	Fecit: prim. dr. Jagodić.
30g	Vulnus sclopetarium abdominis et intestini ilei.	Revisio cavi abdominis.	Suturæ intestini.	Anest.: Chloroform 35 g.	Fecit: prim. dr. Jagodić.
31g	Vulnus sclopetarium abdominis et intestini ilei.	Revisio cavi abdominis.	Suturæ intestini.	Anest.: Chloroform 35 g.	Fecit: prim. dr. Jagodić.
32g	Vulnus sclopetarium abdominis et intestini ilei.	Revisio cavi abdominis.	Suturæ intestini.	Anest.: Chloroform 35 g.	Fecit: prim. dr. Jagodić.
33g	Vulnus sclopetarium abdominis et intestini ilei.	Revisio cavi abdominis.	Suturæ intestini.	Anest.: Chloroform 35 g.	Fecit: prim. dr. Jagodić.
34g	Vulnus sclopetarium abdominis et intestini ilei.	Revisio cavi abdominis.	Suturæ intestini.	Anest.: Chloroform 35 g.	Fecit: prim. dr. Jagodić.
35g	Vulnus sclopetarium abdominis et intestini ilei.	Revisio cavi abdominis.	Suturæ intestini.	Anest.: Chloroform 35 g.	Fecit: prim. dr. Jagodić.

Slika 6. Iz operacijskog protokola kirurško-ginekološkog odjela bjelovarske bolnice, 1941.–1945.

Figure 6. From operative protocol of the Surgical-Gynecologic Department of the Bjelovar Hospital, 1941–1945

nika: *Vulnus sclopetarium abdominis et intestini ilei*. Op.: *Revisio cavi abdominis. Suturæ intestini*. Anest.: Chloroform 35 g. Fecit: prim. Jagodić. Učinjena je kraniotomija u 43-godišnjega vojnika: *Vulnus sclopetarium capitis. Impressio cranii*. Op.: *Revisio. Trepanatio*. Anest.: Aether. Fecit: dr. Bosner; 1. 10. 1942. u 27-godišnjeg vojnika: *Vulnus sclopetarium thoracis et ruptura renis sin*. Op.: *Nephrectomia*. Anest.: Aether. Fecit: prim. dr. Jagodić. Četiri amputacije ruku i nogu učinjene su zbog strijelnih rana ili posljedičnih gangrena. Učinjena je i prva transfuzija krvi u bjelovarskoj bolnici.<sup>4,11</sup> U ranjenog liječnika dr. F. B., prim. dr. Jagodić izvršio je prvu transfuziju krvi dana 4. 2. 1942., a retransfuziju 9. 2. 1942.; Dg.: *Vulnus punctum thoracis*. Op.: *Transfusio sanguinis*. Anest.: N.S. Zbog posljedičnog empijema prsišta nakon ubodne rane, prim. dr. Jagodić učinio je resekciju rebra i torakotomiju s evakuacijom gnoja u bjelovarskoga liječnika.

U bolnicu je primljen na liječenje i »ratni invalid« zbog: »tane u plućima lijevo«, no otpušten iz bolnice kao »neizlije-

čen«.<sup>13</sup> Uz ranjeno i bolesno civilno pučanstvo operiraju se i njemački časnici i vojnici, domobrani i ustaše. Tako se 22. 1. 1942. prima i operira njemački časnik: Dg.: *Cholecystitis gangraenosa perforativa. Peritonitis diffusa*. Op.: *Cholecystectomy. Drainage*. Anest.: Rachi. Fecit: prim. dr. Jagodić. Operiraju se i dva njemačka vojnika 19. i 20. 11. 1942.: Dg.: *Appendicitis subacuta*. Op.: *Appendectomy*. Anest.: Rachi. Fecit: prim. dr. Jagodić. Operiran je i teško ranjeni njemački vojnik R. L., 30. 11. 1942.: *Vulnus sclopetarium suprarenalis*. Op.: *Laparotomia*. Anest.: Aether. Fecit: prim. dr. Jagodić.

Većim priljevom ranjenika, bolnica ponovno postaje »vojna i gradska«. Liječe se komplikacije ratnih strijelnih ozljeda: flegmone, apscesi i frakture.<sup>13,14</sup> U jeku rata operira se redoviti operacijski program, a između ostalih i dječja kirurška problematika. Tako prim. dr. Jagodić operira 31. 11. 1942. u eterskoj narkozi, 2,5-godišnje dijete V. P. zbog ingvinalne kile, hernioplastikom po Czernyju.<sup>11</sup>

#### Godina 1943.

Bolesničke sobe i hodnici čitave »stare bolnice« prepuni su ranjenih i bolesnih-rekonvalescenata-domobrana, »naseljenika«, izbjeglica iz Bosne (Vrlika, Kupres), s trbušnim tifusom, pjegavcem i skabijesom (i posljedičnom piodermijom).<sup>11–12</sup> Liječe se ranjeni civili, ustaše, domobrani, Nijemci (oružnici) i partizani. Tako se samo u jednom danu, 20. 2. 1943. prima na bolničko liječenje 18 ranjenih domobrana, a dana 28. 11. 1943., 8 ranjenih njemačkih oružnika.<sup>13</sup> Značajna je ponovna hospitalizacija većeg broja domobrana zbog trbušnog tifusa i pjegavca tijekom travnja 1943. Nakon bolničkog liječenja domobrani se šalju na oporavak u pričuvnu domobransku bolnicu u gradu.<sup>13</sup>

Tri su liječnika-operatera na kirurško-ginekološkom odjelu: prim. dr. J. Jagodić, dr. S. Stebnicki i dr. S. Begić. Ukupno je učinjeno 517 velikih operacija u primljenih bolesnika ili ranjenika.<sup>11</sup> Bila su čak 133 bolnička fiziološka i 14 prijevremenih poroda.<sup>4</sup> Ponovno je uhapšen prim. dr. Jagodić, tako da su nerijetko jedini operateri preostala dva mlada liječnika. Uz prim. dr. Jagodića uhapšen je i županijski liječnik dr. Filipović. Liječnički pomoćnik, bolničar (pričuvni domobran) Andrija Major, šalje partizanima lijekove i za vojno tvorivo.<sup>5</sup>

Veći je broj amputacija i laparotomija s kompliciranim zahvatima na organima (npr. tri rupture jetre i jedanput slezene, bubrega) kod ratnih ozljeda.<sup>11,14</sup> Između ostalih izdvajam:

Operiran je 18-godišnji vojnik: Dg.: *Vulnus sclopetarium thoracoabdominalis. Laesio hepatis*. Op.: *Laparotomia explorativa. Suturæ diaphragmæ*. Anest.: Aether. Fecit: dr. Begić. 22. 9. 1943. operiran je vojnik, Dg.: *Vulnus sclopetarium dorsi. Laesio renis dex.* Op.: *Nephrectomia dextra*. Anest.: Aether. Fecit: prim. dr. Jagodić. 19-godišnji M.W. operiran je: Dg.: *Vulnus sclopetarium abdominis. Laesio intestini crassi*. Op.: *Laparotomia. Suturæ intestini. Resectio omenti*. Anest.: Aether. Fecit: prim. Jagodić. Tijekom godine, prim. dr. Jagodić, dr. Stebnicki i dr. Begić operiraju četiri njemačka vojnika i časnika zbog akutnoga apendicitisa, učinivši apendektomiju u eterskoj narkozi.<sup>11</sup> Prim. dr. Jagodić u dva njemačka i jednog hrvatskog vojnika ordinira transfuziju krvi: dana 10. 10. 1943. u F. F. primljenog zbog strijelne ozljede trbuha: *Vulnus sclopetarium abdominis. Laesio colonis sygmoidei*. Op.: *Laparotomia. Suturæ colonis. Transfusio sanguinis*. Anest.: Aether. Fecit: prim. dr. Jagodić. Navedeni njemački dočasnik umro je 11. 10. 1943., a kao uzrok smrti upisano je: *Vulnus sclopetarium abdomi-*

nis. Peritonitis. U 26-godišnjeg Z. B. učini se transfuzija 400 ccm krvi dana 18. 11. 1943.: Dg: *Anaemia acuta*. Dana 30. 11. zaprima se J. K., kod kojeg se ne navodi operacijski zahvat, nego samo transfuzija: Dg.: *Vulnus sclopetarium femoris sin. Anaemia acuta. Op.: Transfusio sanguinis 500 ccm*. Zaprima se i devetogodišnji dječak, T. M. 27. 2. 1943., koji istoga dana umire od posljedica eksplozivnog ranjavanja, a sahranjen je 1. 3. 1943. Dg.: *Vulnera explosiva corporis et capitis*.<sup>13,14</sup> Liječe se i komplikacije ratnih strijelnih ili eksplozivnih ozljeda: *empyema, laesio nervi radialis, laesio arteriae brachialis, laesio plexus brachialis, laesio nervi ischiadici, paresis nervi facialis, erysipelas*.<sup>11,13</sup>

#### Godina 1944.

Bijeda i nemogućnost nabave medicinskoga potrošnog materijala navode prim. dr. Jagodića da sam kupuje lokalni anestetik tropakokain i sapun za pranje ruku. Bolnici dariva i šivaći materijal, svilu i catgut, zavoje i gazu gotovo tri godine.<sup>4,6</sup> U bolnici se liječe ranjeni civili, djeca, domobrani, ustaše i Nijemci. Bolnica i grad prepuni su izbjeglica s Kupresa s putničkim bolestima: skabijesom, pjegavcem i tifusom. Tako se dana 15. 1. 1944. zaprima na kožnovenerični odjel 27 oboljelih izbjeglica od skabijesa s pioder mijom.<sup>13</sup>

Liječnici operateri su i dalje prim. dr. Jagodić, dr. Stebnicki i dr. Begić, a ovogodišnja sekundarna liječnica kirurško-ginekološkog odjela je dr. Blanka Vidoša.<sup>14</sup> Godine 1944. na službu dolaze č. s. milosrdnica Damascena (Katica Šolčić) i njezina sestra Angjela Šolčić, kao operacijske bolničarke koje i nakon rata rade na poslovima instrumentarki i anestetičarki, uz već poznate časne sestre bolničarke i glavnu operacijsku sestru č. s. Elizabetu.<sup>4,9</sup> Na službi je i pet dugogodišnjih priučenihi »civilnih« bolničara i šest bolničarki. Nedostaje operacijski protokol za godine 1944. i 1945.<sup>14</sup> Između ostalih, primljeni su u bolnicu sljedeći ranjenici s teškim ratnim ozljedama:<sup>13-15</sup> 13. 1. 1944. prima se ranjeni 24-godišnji domobran F. C. koji umire 14. 1.: *Vulnera sclopetaria cruris utrisquae. Fractura complicata cruris dextri*; 22. 1. 1944. prima se 24-godišnji vojnik, koji umire 3. 2. 1944.: *Vulnus sclopetarium thoracis*; istoga dana kad je zaprimljen, 26. 5. 1944., umro je od posljedica teškog ranjavanja 20-godišnji domobran: *Vulnus sclopetarium thoracis. Laesio tracheae. Emphysema cuti. Pneumothorax l. sin. cum atelectasim pulmonis*.

#### Godina 1945.

Partizani ulaze u grad Bjelovar 4. 5. 1945., a bombardiranjem gradski sakralni objekti bivaju značajno oštećeni.<sup>16</sup> Čitava bolnica se evakuira 1. 5. 1945. Nakon svršetka rata bolnica ostaje potpuno osiromašena, bez instrumentarija, ljudstva i opreme. Dobrovoljnim sabiranjem skupilo se kreveta, posteljine i rubenine, a prim. dr. Jagodić bolnici dariva svoj privatni instrumentarij i određenu količinu lijekova, kako navodi u svom pismu: »tako da je bolnica kako tako mogla raditi«. Bolesnici nisu primani u bolnicu kraće vrijeme, što se vidi iz uredno vođene bolničke dokumentacije u kojoj manjkaju podatci od 24. 4. do 7. 6. 1945. Prim. Jagodić ponovno je imenovan za ravnatelja bolnice odlukom ministra zdravstva dr. A. Koharevića.<sup>4,6,13</sup> Nakon svršetka II. svjetskog rata i uspostavljanja civilnog zdravstva, operateri su i dalje prim. dr. Jagodić, dr. Stebnicki i dr. Begić. Dana 25. 10. 1945. dolazi kao stažist, pa sekundarni liječnik, a potom specijalizant kirurgije dr. Ivo Bičanić (21. 9. 1919.–17. 12. 1995.), koji ostaje u Bjelovaru do kasnih pedesetih. Zapošljava se i prva stalna bolnička primalja, Marija Dobrošek (9. 8. 1914.–25. 8. 2001.), dotadašnja bjelovarska

gradska primalja, koja je nerijetko pružala primaljsku pomoć i ženama, koje su tijekom rata rađale izvan okupiranog Bjelovara, po šumama i zaseocima.<sup>14,13,14</sup>

Neposredno prije i nakon svršetka rata zamjetan je velik broj »poslijeratnih ratnih eksplozivnih rana« (*vulnera explosiva corporis, capitis*) napose u djece i civilnog agrarnog pučanstva. Tako je od 1. 1. do 15. 4. 1945. zaprimljeno 16-ero ranjene djece na bolničko liječenje i operaciju zbog eksplozivnih rana.<sup>13,14</sup> Zaprimljen je i operiran 10. 2. 1945. oružnik zbog ustrijelne rane trbuha, a umro 11. 2. 1945.: *Vulnus sclopetarium abdominis. Ruptura colonis et hepatis*. Dana 26. 2. 1945. prima se i operira 26-godišnji domobran, a umire zbog sepse i embolije nakon operacije 5. 3. 1945.: *Vulnus explosivum et fractura complicata femoris sin. Sepsis. Embolia*.

#### Rasprava i zaključak

Tijekom II. svjetskog rata malobrojni liječnici kirurzi i sekundarni liječnici kirurško-ginekološkog odjela bjelovarske bolnice danonoćno su pružali redovitu kiruršku i ratno-kiruršku pomoć civilnom pučanstvu, vojnicima svih postrojb grad Bjelovara i okolice, poštujući medicinsko-deontološke i ratne klauzule. Bjelovarski su kirurzi prethodno stekli izvanrednu edukaciju iz tzv. mirnodopske i ratne kirurgije operirajući čitav spektar operacijskih zahvata. Premda je broj upisanih velikih ratnokirurških zahvata bio nevelik, očito su primarno operirani u okolnim trupnim ratnim, priručnim bolnicama u okolici Bjelovara, dok su teže operacije obavljane u bolnici.

Tzv. mali ratnokirurški zahvati (primarne obrade ratnih rana, incizije, repozicije prijeloma i iščašenja) kod bolničkih ranjenika koji su dolazili u bolnicu nisu upisivani u protokol »velikih operacija«, što se i vidi u rasponu velikih kirurških zahvata i broja primljenih i kirurški liječenih iz tablice 1. i 2. Također, protokoli tzv. malih kirurških zahvata potpuno manjkaju za ratne godine, a nema ni protokola velikih operacija iz godine 1944. i 1945., tako da je realna procjena kirurških zahvata kojih je zasigurno bilo sve više s obzirom na priljev ranjenika, nemoguća. Broj ranjenika primljenih u bolnicu pokazuje povećanje od 1,6% godine 1941. do 13% u prvim mjesecima 1945. godine. Najveći broj ranjenika primljen je na bolničko liječenje godine 1943., njih 341 ili 8,2% od ukupnog boja primljenih u bolnicu.<sup>13</sup> Ukupno je liječeno 850 ratnih strijelnih ili eksplozivnih ozljeda, što iznosi 5,2% od velikog broja primljenih i liječenih u bolnici. Najveći broj strijelnih ili eksplozivnih rana od ukupnog broja liječenih ili umrlih odnosi se na ozljede okrajina (59%), prsišta (14%), trbuha (11%), a potom i glave (8%) (tablica 2.). Po statistikama raznih vojski tijekom II. svjetskog rata također su ranjavanja okrajina bila najčešća i iznosila oko 72%, glave 10–12%, prsišta oko 6%, trbuha oko 4%, a kralježnice i kralježnične moždine od 0,2–1%.<sup>17</sup> U ratno-

Tablica 1. Velike ratnokirurške operacije na kirurško-ginekološkom odjelu Opće bolnice Bjelovar 1941.–1943<sup>11</sup>

Table 1. Major war surgery operations in the Surgical-Gynecologic Department of the Bjelovar General Hospital during 1941–1943<sup>11</sup>

Kirurški zahvat Surgical procedures	1941.	1942.	1943.	Ukupno Total
Craniotomia	1	1	0	2
Thoracotomia	1	1	0	2
Laparotomia	7	4	8	19
Amputatio extremitatis	1	4	10	25
Revisio vulneris et extractio globuli	3	1	1	5

Tablica 2. Ratne strijelne i eksplozivne ozljede liječene u bjelovarskoj bolnici 1941.–1945.  
Table 2. Shotgun and explosion war wounds treated in the Bjelovar Hospital during 1941–1945

	Ozljede glave Head wounds	Ozljede prsišta Chest wounds	Ozljede trbuha Abdominal wounds	Ozljede okrajina Extremities wounds	Ozljede kralježnice Spinal wounds	Ozljede gluteusa Gluteal wounds	Multiple ozljede tijela Multiple body wounds	Ukupno liječenih u bolnici Total treated in hospital	Ukupno liječenih ratnih rana Total treated war wounds (%)
1941.	4	16	8	33	1	5	1	4240	68 (1,6%)
1942.	10	19	10	61	1	4	6	4590	111 (2,4%)
1943.	24	41	33	225	1	7	10	4123	341 (8,2%)
1944.	25	39	28	141	4	4	8	2790	249 (8,9%)
1945.	12	4	11	42	2	1	9	623	81 (13%)
Ukupno Total (%)	75 (8%)	119 (14%)	90 (11%)	502 (59%)	9 (1,05%)	21 (2,4%)	34 (4%)	16366	850 (5,2%)

Tablica 3. Broj umrlih od strijelnih i eksplozivnih ratnih ozljeda po pripadnosti i mjestu ranjavanja u bjelovarskoj bolnici 1941.–1945.  
Table 3. Mortality due to shotgun and explosion war wounds in the Bjelovar Hospital during 1941–1945

	1941.			1942.			1943.			1944.			1945.			
	T	A	G	T	A	E	T	A	E	T	A	E	T	A	E	
Žandar/Gendarmes		1														
Redovi/Private		2		1	1										1	
Civili/Civilians	2	5			3	3	3	6	3	1	2	3	3		2	2
Domobrani/»Domobranci«	1		1	1	2	1		6	1	1		5		4		
Ustaše/Ustase			1	1	2	1	2		3	3	1	4	4	4		
Nijemci/Germans					1		3	1	2	1			5	1		1
Partizani/Partisans							2		2					1		1
Kozaci/Kozaks											1	2				

Kratice/Abbreviations: G – glava/head; T – thorax; A – abdomen; E – ekstremiteti/extremities

-kirurškom iskustvu Brigadne sanitetske stanice 105. brigade Hrvatske vojske iz Bjelovara u Domovinskom ratu, na strijelne i eksplozivne ratne ozljede glave otpada približno 8,4%,<sup>18</sup> premda su se način ratovanja i oružje u znatnoj mjeri promijenili.

Najveća smrtnost je upravo zbog ekstenziviteta ozljede ili iskrvarenja. Tako je ona kod ozljeda glave oko 30%, prsišta oko 25%, a kralježnice oko 70%.<sup>17</sup> U Mrtvarniku bjelovarske bolnice jasno su vidljivi uzroci smrti kod ranjenika primljenih u bolnicu,<sup>12,14</sup> dok je velik broj žrtava rata sahranjen po okolnim šumama i jamama, čega smo svjedoci tek danas. Oni koji su umrli izvan bolnice (*extra muros*) upisivani su u matice umrlih dotičnih župa Bjelovara i bjelovarskog kraja ili *nigdje*. Tako se uz temeljne prijамne dijagnoze strijelnih ili eksplozivnih rana navode kao uzroci smrti iskrvarenje, posljedične infekcije ili ekstenzivne ozljede: *exsanguinatio, anaemia acuta, haematothorax; sepsis, gangraena, phlegmona, osteomyelitis, meningitis, peritonitis diffusa, pneumonia, empyema, pyopneumothorax, tetanus; prolapsus cerebri (njem. Kopfschuss); embolia adiposa...* Sprovodi pokojnika bili su mogući na tri načina: »po vojsci«, »po stranci«, i »po obitelji«. <sup>14</sup> Zasiurno je smrtnosti pridonijela nemogućnost pravovremenog i adekvatnog liječenja hipovolemijskog ili traumatskog šoka (organiziranja transfuzije, infuzijskih otopina – koje su se tada davale supkutano u malim količinama) i ograničenog izbora antibiotika koji su tada bili na raspolaganju sulfonamide i rijetko penicilin.

Na koji su način ranjenici primani u bolnicu, prebacivani u tajnosti izvan grada i u gradsku bolnicu, bilo je poznato samo tadašnjim sudionicima rata. Bolnica je bila prepuna vojnika svih zaraćenih strana. Najveći broj ranjenika odnosio se na domobrane i civile. Stalna dežurstva liječnika, uhapšeni šef bjelovarske kirurgije, prim. dr. Jagodić koji je

provodio dane u bjelovarskom zatvoru i logorima, stalni redoviti i hitni prijmovi civilnog stanovništva, vojske, djece, roditelja, obilježja su rada kirurško-ginekološkog odjela bjelovarske bolnice tijekom II. svjetskog rata. Velik broj velikih programskih i hitnih »mirnodopskih« i ratnih kirurških zahvata, bolničkih poroda i hospitaliziranih, dokazuje kontinuiranost rada u ratnim uvjetima. Bolničko osoblje djelovalo je stalno, a kirurški odjel i cijela bolnica ostala je i prava »građanska« u ratnim uvjetima, poput one prve bjelovarske bolnice iz doba Vojne krajine (oko 1782. godine) koja je nosila naziv »*Militär und Burger Spital*«.

#### ZAHVALA

Zahvaljujem prijatelju i kolegi dr. Vladimiru Ferenčaku na čuvanju ostavštine naših prethodnika.

#### LITERATURA

- Miculinić R. Iz starije prošlosti bjelovarske bolnice. U: Medar M, Kudumija B. Bjelovarski zbornik 6. Bjelovar, Matica hrvatska, ogranak Bjelovar i Opća bolnica Bjelovar, 2003;15–30.
- Berghofer M. Povijest zdravstvene službe u Bjelovaru. Zbornik stručnih radova Medicinskog centra »Dr Emilija Holik« u Bjelovaru. Povodom 125-godišnjice postojanja bolnice. Bjelovar, Medicinski centar Bjelovar, 1970;7–69.
- Bagarić M. Projekti i izgradnja kirurškoga paviljona bjelovarske bolnice. Liječ Vjesn 2007;129:299–303.
- Habek D. Povijest primaljstva, porođništva i ginekologije bjelovarskog kraja. Bjelovar, Grad Bjelovar i Županija bjelovarsko-bilogorska, Čvor Bjelovar, 2008.
- Bjelovarski zbornik 1989. Bjelovar, Gradski muzej Bjelovar, 1989.
- Jagodić J. Pismo s kraja pedesetih godina XX. stoljeća. Vlastita zbirka.
- Mlinarić I i sur. Povijest kirurških struka u Hrvatskoj. Akademija medicinskih znanosti Hrvatske. Zagreb, 2002.
- Milošević B. In memoriam. Prim. dr. Joza Jagodić. Med Vjesnik 1973; 5:63.

9. *Vračić B, Kovačić A.* Sestre milosrdnice sv. Vinka Paulskoga s Kućom maticom u Zagrebu 1845.–1995. Zagreb, II. Družbine filijale, 1998.
10. *Škarpa A.* Primarijus dr. Ljubica Bosner (1902.–1990.). In memoriam. *Medicina*, Rijeka 1991;27:59.
11. Operacijski protokol Kirurško-ginekološkog odjela bolnice Bjelovar 1937.–1943.
12. *Habek D.* Prve bjelovarske liječnice: porodničarka i kirurginje. *Liječ Vjesn* (u tisku).
13. Matična knjiga bolesnika Opće bolnice Bjelovar 1941.–1945. Državni arhiv Bjelovar 39P0-a-4.
14. Mrtvarnik Opće Bolnice Bjelovar 1941.–1945. Državni arhiv Bjelovar 39P0-a-8.
15. Popis žrtava II. svjetskog rata po Mrtvarniku Opće bolnice Bjelovar. Državni arhiv Bjelovar 124.
16. *Kožul S.* Stradanja u Zagrebačkoj nadbiskupiji za vrijeme Drugoga svjetskog rata i poraća. Društvo za povjesnicu zagrebačke nadbiskupije »Tkalčić«, Zagreb 2004.
17. *Uzelac V.* Ratna kirurgija. Biblioteka Vojnosanitetskog pregleda, 1956.
18. *Habek D.* Primary treatment of War Craniocerebral Injuries in Minimal Conditions. *Int Rev Arm For Med Serv* 1996;79:324–327.

\* \* \*

## Vijesti

### News

HRVATSKI LIJEČNIČKI ZBOR  
HRVATSKO DRUŠTVO ZA UROGENITALNE I SPOLNO PRENOSIVE INFEKCIJE

organizira



**1. HRVATSKI KONGRES  
O UROGENITALNIM  
I SPOLNO PRENOSIVIM INFEKCIJAMA  
s međunarodnim sudjelovanjem**

**Grand hotel 4 opatijska cvijeta, Opatija  
5.-7. lipnja 2009.**

pokrovitelj

Ministarstvo zdravstva i socijalne skrbi Republike Hrvatske

**Teme:**

1. Infekcije mokraćnog sustava
2. Infekcije genitalnog sustava žene
3. Prostatitis, epididimitis i orhitis
4. Infekcije uzrokovane humanim papilomavirusima
5. HIV/AIDS
6. Hepatitis kao spolno prenosiva bolest
7. Infekcije uzrokovane klamidijom trahomatis
8. Klasične spolno prenosive bolesti
9. Perinatalne infekcije
10. Sprječavanje spolno prenosivih infekcija
11. Bolničke urogenitalne infekcije
12. Slobodne teme

**Opće informacije, registracija, hotelski smještaj, prijevoz:**

ULIX putnička agencija, Miramarska 26, 10 000 Zagreb  
tel.: ++385 1 615-4090; fax: ++385 1 615-4092; e-mail: kongresi@ulixtravel.com

**Više o kongresu na adresi: [www.hdugi2009.com](http://www.hdugi2009.com)**